

SUNAKATA (SIGNAL) OYKONİMİNİN GEÇMİŞİ, BUGÜNÜ VE KÖKENİ ÜZERİNE

Dr. İbrahim ŞAHİN*

ÖZ: Başta Dîvânü Lûgati't-Türk olmak üzere bazı Orta Çağ kaynaklarında Sirderya'nın orta kesimlerinde anılan ve farklı yazılışları sebebiyle araştırmacılar tarafından "Sıgnak", "Sugnak", "Suğnâk", "Siknak", vb. şekillerde okunan oykonim (yerleşim birimi adı) üzerine farklı etimolojik görüşler ileri sürülmüştür. Bu çalışmada, oykonimin bir Kıpçak boyu olan "Sıgnak" ile ilgili olup söz konusu etnonimin ise bir tür geyik adı olan "sıgın" patroniminden (hayvan adı) geldiği sonucuna ulaşılmıştır. {+Ak} eki özellikle hayvan adlarında çok görülen ve üzerine geldiği kelimeye küçültme, sevimlilik anlamı kazandıran bir ektir. Türk etnonimlerinde sıkça görüldüğü gibi sıgnak ("geyik yavrusu"), Sıgnak etnosunun ongunu olmalıdır. Şehrin sonraki dönemlerdeki adı olan "Sunakata", oykonimin ilk şekli olduğunu tahmin ettiğimiz "Sıgnak" sözcüğünden gelişmiş olmalıdır. Oykonimin kuruluşunda görülen "ata" sözcüğü ise, sanıldığı gibi o bölgede yaşamış önemli bir kişinin adıyla değil, İslâm öncesi Türklerde var olan "hayvan ata" inanişiyiyle ilgili olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: sıgın, sıgnak, ongun (totem), etnotoponim, etimoloji, hayvan ata, oykonim, Sunakata, Kazakistan.

On Sunakata (Signal) Oikonym: Its Present, Past And Etymology

ABSTRACT: In some middle age sources, especially in "Divanu Lugati't-Turk", different etymologic views were set by researchers on oikonym (name of settlement unit) proposed in the middle part of "Sır Derya" and read as "Signal", "Sugnak", "Suğnak", "Siknak" etc. because of different spelling. In this study, a conclusion was reached that the oikonym is related to "Siginak" which is a Kipchak tribe and this etnonym comes from the word "sigin" meaning a species of deer. The suffix /+Ak/ is mostly seen in animal names which means meaning of charm;but besides this, it also has a function of diminution when added to a lexis. The word "siginak" as often seen in Turkish etnonyms might be regarded as a totem of Siginak ethnos. "Sunak-Ata" which is the name of the city in the subsequent periods, should probably stem from Siginak which is the first

* Manas Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl. miharbisahin@hotmail.com

type of oikonym. The word 'ata' is seen in the construction of oikonym is not a name of an important person as is thought to be; however, it is related to "father animal" which is one of old Turkish beliefs in pre-islamic periods.

Keywords: sığın, sığınak, totem, etnotoponym, etymology, hayvan-ata (father animal), oikonym, Sunak-Ata, Kazakistan.

Giriş

Diğer toponim türleri (hidronim ve oronimler) gibi oykonimler (ülke, şehir, kasaba, köy, mezra, mahalle, kışlak, yayla, vb. yerleşim birimi adları) de birer dil ögesi olup dilin kaide ve kurallarına göre şekillenir. Bu sebeple oykonimler ister yaşıyor olsun isterse tarihî olsun, köken ve anlam bakımından açıklanabilmeleri ve bu bağlamda birtakım özelliklerinin belirlenebilmesi için dilsel bir incelemeye (etimolojik) ihtiyaç duyarlar.

Tarihî oykonimler, tarihte yaşanmış birtakım olaylara, insan ve toplum hareketlerine, çeşitli dinî inançlara, kültürlere bağlı olarak ortaya çıkmış kelimelerdir. Her hangi bir bölgede yaşanmış olaylar tarihî kaynaklara yaşandığı yerlerin isimleriyle birlikte yansır. Olaylarla yaşandıkları mekânlar arasında sıkı ilişkiler söz konusudur. Buna karşılık farklı dillerde, farklı zamanlarda yazılmış olan tarihî kaynaklar bu yerlerin adlarını her zaman aynı imlâyla kaydetmezler. Bunda, tarihî kaydı tutan müellifin farklı bir millete mensup olmasının getirdiği çeşitli sorunların yanı sıra; tarihî kaydın tutulduğu dilden kaynaklanan çeşitli dil ve imlâ sorunları; bölgede yaşanan toplumsal hareketlikler sonucu yer adında meydana gelen değişiklikler ve de tamamen zamana bağlı olarak yer adında ortaya çıkan değişiklikler önemli rol oynar. Tarihî toponimlerin araştırılması tarih ve dil ilimlerinin kesiştiği, disiplinler arası çalışmayı gerektiren noktalardan biridir. Tarihçi, değişik kaynaklarda kimi zaman çok farklı şekillerle zikredilebilen herhangi bir yer adının aynı yeri işaret edip etmediğinden emin olmak ve böylece yer adlarından hareketle bölgenin tarihi, etnik yapısı gibi çeşitli özellikleri hakkında bilgi edinmek ister. Bunun için yer adının asıl şeklini tespit etmeye, köken ve anlamını belirlemeye çalışır. Bu elbette oldukça zor bir iştir, zira birbirinden farklı kaynaklarda farklı çağrışımlar ifade edebilecek şekilde kaydedilmiş olan yer adını derinlemesine bir araştırma yapmadan izah etmek çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir. Bu durum yer adına adanmış özel bir araştırma yapmayı gerektirir. Bunun için ilk olarak söz konusu yer adının tarihî kaynaklarda hangi imlâyla kaydedildiğini belirlemek, bu kayıtlardan hareketle yer adının orijinal biçimini tespit etmek ve sonrasında bir dilci gözüyle dilin kaide ve kurallarından yararlanarak sonuca gitmek mecburiyeti vardır.

Bu makaleye konu olan *Sunakata* oykonimi, böyle bir çalışmayı ve incelemeyi gerektiren yer adlarından birisidir. Söz konusu şehir harabelerinin içinde bulunduğu bölge, günümüzde Kazakların “Kara-Tau” dedikleri Karaçuk dağının güneyinde yer alan Orta Sirderya akımının sağ kıyısındadır. X. yy’dan itibaren iktisadî hayatın gelişmeye başladığı, XIII. yy’dan başlayarak önemli bir ticaret ve kültür merkezi hâline geldiği tahmin edilen bölge, Sümer’in ifadesiyle büyük bir ihtimalle Oğuz Türklerinden olan Fârâbî (ölm. 950), Cevherî (Sihah adlı Arapça sözlüğün yazarı) ve Karşî’nin deyimleriyle “Türkmenlerin Şeyh Baba”sı Suğnaklı Şeyh Kemâleddin’in yetiştiği topraklardır (Sümer 1999: 68).

Şehir, Orta Çağ kaynaklarında Orta Sirderya nehrinin orta akımlarında (bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti’nin Güneyinde), en kuzeyinde önemli bir ticaret merkezi ve liman şehri olarak anılmaktadır.¹ Söz konusu şehrin bugünkü Sunakata yakınlarındaki şehir harabesi olduğu araştırmacılarca tespit edilmiştir.² Eftalitler (Ak Hunlar) devrinde meskûn olan şehir, Göktürkler devrinde büyümüş (Ögel 2003: 339), X-XI. yy’da Oğuzların ana ticarî merkezlerinden (Agacanov 2003: 259); XI. yy’ın ortalarından itibaren de Oğuzları bölgeden çıkaran Kıpçakların önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir (Baypakov 1998: 70-74). Oğuzlar, şehri Sâ mânilerin yıkılması sonrasında ele geçirmişlerdir (Sümer 1999: 71). Moğol istilasında harap olan şehir, istila sonrası büyük gelişme göstermiş XIV. yy’da Ak Orda’ya başkentlik yapmıştır. XV. yy’ın ilk çeyreğinde Özbeklerin eline geçen şehir, bu yüzyılda birçok defa Kazaklar ve Özbekler arasında el değiştirir. Ebu’l-Hayr Han zamanında (1446-1469) Özbeklere başkentlik de yapmış olan şehir XVI. yy’ın başlarında gerilemeye başlamıştır. Şehir, XIX. yy’ın ortalarına doğru diğer Sirderya şehirleri gibi terkedilmiş, bununla birlikte bölge halkının hafızasında, efsanelerinde “İpek Yolu üzerindeki büyük ticaret merkezi” şeklindeki şöhretini korumayı başarmıştır (Baypakov 1998: 74; Hayit 1995: 7; Klyaştorni-Sultanov 2003).

Böylesine önemli bir geçmişi olan şehir, hem tarihî kaynaklarda hem de ilmî çalışmalarda *Suğnak*, *Sugnak*, *Siğnak*, *Siknak*, *Sıknak*, *Signak*, *Sugunak*, *Sıkanak*, *Sıgnak*, *Saganak*, *Sunak*, *Sunak-Kurgan*, *Sunakata*, vb. birbirinden farklı isimlerle anılmaktadır. Oykonimle ilgili

¹ 1508 yılında Şibani Muhammed Han ile sefere katılan ve bu vesileyle şehre uğrayan Fazlullah b. Ruzbehan’ın belirttiğine göre burası “Bender-i Deşt-i Kıpçak (Deştikipçak Limanı)” idi. Onun verdiği bilgiye göre eskiden bu şehre günde 500 deve gelir, hepsi aynı günde satılırdı. Ayrıca burası samur, sincap kürkü ve ipekli kumaşların satıldığı bir yer olup Türkistan, Kaşgar, Mâverâünnehir taraflarından gelen tüccarların alışveriş yaptıkları önemli bir ticaret şehri idi (Aka, 1994: 204).

² Şehrin kalıntıları, tam olarak Sunak Ata şehrinde bulunan Tümen-Arık demiryolu istasyonunun 20 km. kuzeybatısında, Türkistana giden karayolu üzerinde 1, 5 km. sağda bulunmaktadır (Minorskiy, 1970: 358; Ögel, 2003: 339; Baypakov, 1998: 74).

olarak bugüne kadar farklı köken açıklamaları ileri sürülmüş olmakla birlikte, kanaatimizce bu görüşlerden hiçbiri gerçeği yansıtmamaktadır. Bu makaleyle söz konusu oykonimin kökeninin tespit edilmesi, oykonimin asıl şekli ve anlamı üzerindeki belirsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Söz konusu tarihî şehrin, geçmişte Kazaklara başkentlik yapması ve burasının önemli bir tarihe sahip olmasına bağlı olarak adının Kazakistan'ın başkenti Astana'daki bir caddeye ("*Sıgnak*" biçiminde) verilmiş olması (Kinayatulı 2009), konuya güncel bir boyut da kazandırmaktadır.

1. Oykonimin Orta Çağ Kaynaklarında ve İlmî Çalışmalarda Anılış Şekilleri

1. 1. Orta Çağ Kaynaklarında Oykonim

Bilindiği kadarıyla araştırmamıza konu olan oykonim ilk olarak 982 yılında Farsça yazılmış olan **Hudūd'ul-Ālem**'de (25a) geçmektedir. Bu eseri yayına hazırlayan Minorskiy, oykonimi *sūnākh* şeklinde transkribe etmiş³ ve **DLT** (Dîvânü Lügâti't-Türk)'deki şehirle aynı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Minorskiy 1970: 358). Şehir, 985 yılında tamamlandığı sanılan Makdisî'nin *Ahsen el-tekâsim fî ma'rîfet el-ekâlîm* adlı eserinde "İsbicâb" bölgesi hakkında bilgi verilirken anılmaktadır.⁴ **DLT**'de kısaca "Oğuz şehirlerinden biri" bilgisiyle (119a), **غُتَاقُ** şeklinde kaydedilen oykonim, Atalay tarafından '*Sugnak*' (1991: 471-16); Dankoff tarafından ise *Suğnāq* biçiminde (1985: 238) transkribe edilmiştir.⁵

DLT dışında XIII. yy ortalarında Ata Melik Cüveynî tarafından kaleme alınmış olan **Tarih-i Cihangüşa** isimli eserde de yer almaktadır. Cüveynî'nin verdiği bilgilere göre Moğollara teslim olmayan ve Hasan Hacı isimli Moğol elçisini öldüren şehir halkını, 1219 yılında Cengiz Han kılıçtan geçirmiş ve şehri tarumar etmiştir (Öztürk 1999: 123)⁶. Bununla birlikte şehir varlığını korumayı başarmış, 1255 yılında Moğolistan seyahatinden dönerken bu bölgeyi görmüş olan Ermeni Seyyah Hetum, seya-

³ Bu kaynakta şehirden "Her tarafa ihrac edilen yayların üretildiği, Pārāb (Fārāb)'a bağlı, güzel bir şehir" olarak bahsedilmektedir (Minorskiy 1970: 119).

⁴ Makdisî'nin eserinde oykonim **صنعاچ** biçiminde geçmekte olup şehirle ilgili ayrıntılı bilgi verilmemektedir (Minorskiy 1970: 358).

⁵ **DLT**'de Sıgnak şehri Sepren (Savran), Karaçuk, Farāb, Karnak, Sitkûn gibi Oğuz şehirlerinden biri olarak gösterilir. Bu şehirlerin hepsi de Karaçuk (bugünkü adı Kara Tav) dağının güney eteklerinde, Sirderya boyundadır. **DLT**'de Sıgnak'tan çok kısa bir şekilde "Sugnak: Oğuz şehirlerinden biri" biçiminde bahsedilir (Atalay, 1991, C. I: 471-16).

⁶ M. Öztürk, **Cihangüşa**'da anılan şehrin adını Sıgnak biçiminde transkribe etmiştir (Öztürk 1999: 123).

hatnamesinde şehrin adını *Sgnah* biçiminde kaydetmiştir (Yakubovskiy 1992: 138; Sümer 1999: 63; Baypakov 1998: 74).

1. 2. İlmî Eserlerde Oykonomin Anılış Biçimleri ve Oykonomin Kökeni Üzerine Görüşler

Bölge tarihi ve arkeolojisi üzerine çalışan araştırmacılar çalışmalarında oykonomi *Suğnak*, *Sığnak*, *Siknak*, *Sugnak*, *Sıgnak*, *Saganak*, *Sıganak*, *Sugunak*, *Sunak*, *Sunak-Kurgan*, vb. biçimlerde anmaktadırlar.

Barthold, Orta Çağ kaynaklarında oykonomin *Sıgnak*, *Sugnak*, *Suganak* gibi farklı şekillerde geçtiğini, bu bölgede yaşayan Kırgızların⁷ bu şehir harabelerine “*Saganak*” dediklerini; esasen *Sunak* ve *Saganak* adlarının dil bakımından izahının güç olmakla birlikte kendisinin çalışmalarında oykonomi *Saganak* şeklinde kullanacağını dile getirmektedir (1965: 227). Barthold, bir başka çalışmasında ise yazmalardaki hareketli şekiller değerlendirildiğinde oykonomin *Sığnak* biçiminde okunması gerektiğini, bu durumun telaffuz olarak teklif edilen ve yerlilerin kullandığı *Saganak* biçiminden daha çok *Sunak* biçimine yakın olduğunu ifade etmektedir (1990: 193).

E. Konratbayev, 1967 yılında **Kommunizm Jolu** gazetesinde yazmış olduğu bir yazıda şehir adının bu bölgede yaşayan boyun (*Sunak*) adından geldiğini ifade etmektedir (1967: 100). Yine Kırzioğlu da söz konusu şehir adının “Kıpçakların “*Sıgnak*” boyuyla ilgili” olduğunu dile getirmiş, fakat kelimenin kökeni konusunda bir görüş bildirmemiştir (1992: 16, 134).

Oykonomin etimolojisi üzerine görüş bildiren araştırmacılardan Minorskiy, şehir adının *sıgın-* eyleminden kaynaklanan ve “korunacak yer, sığınak” (place of refuge) anlamlarını ifade eden bir kelime olduğunu ileri sürmüştür (1970: 358); bu fikre Abdrahmanov da destek vermiştir: *Sıgnak* < *sıgın-ak* “korunaklı yer” (1975: 161). Mahpirov, şehir adının anlamıyla ilgili olarak Abdrahmanov’un görüşünü aktarmakla yetinmiştir (1997: 262).

Karayev, “*Sugnak / Sıgnak / Saganak, Sunak-Kurgan*” oykonomin kuşkusuz Türkçe olmakla birlikte etimolojisinin açık olmadığını dile getirmiştir (1985: 31).

Oykonomin kökeni üzerine fikir beyan eden araştırmacılardan bir diğeri de Erjanov’dur. 1996 yılında yayınlamış olduğu “**Sunaktar Jana Sunak Kalası**” adlı kitabında şehrin dünü ve bugünü çerçevesinde her türlü tarihî, etnografik, arkeolojik bilgilere yer vermiş, bu çerçevede

⁷ Eskiden Kırgızlar diye adlandırılan halk bugünkü Kazaklardır; o dönemde bugünkü Kırgızlar için “Kara Kırgız”lar ifadesi kullanılıyordu.

oykonimin kökeni konusuna da eğilmiştir. Araştırmacıya göre VII. yy'ın ortalarında bugünkü Kazakistan topraklarına İslâm'ı yaymak için gelen dervişler, sonraki dönemlerde İslâm'daki Şii-Sünnî hizipleşmesine bağlı olarak Sünnîlik yolunu seçmişler, bu yolun doğruluğunu anlatmak için de “*Kuday bir, paygambar hak, sunna ak (Allah bir, peygamber hak, sünnet ak, doğru)*” diyerek tebliğde bulunmuşlardır. Daha sonraları sloganlarını kısaltarak yalnızca “Sunna ak, sunna ak” diyen bu insanlara çevredekiler “*Sunak*” adını vermişler; bu topluluğun yaşadıkları yere de böylece “*Sunak*” denilmiştir. Erjanov'a göre Sunaklar herhangi bir cüze girmezler, çünkü onlar Arapların Kureyş kabilesinden ilk İslâm halifesi Ebu Bekir'in torunlarıdır. Erjanov, Sunakların kendilerini kötü niyetli insanlardan korumak için şehrin etrafını surlarla çevirdiklerini, bu nedenle oykonimin bazı kaynaklarda Sunak-Kurgan olarak da anıldığını ifade etmektedir (1996: 14-19).

Erjanov, Barthold'un aykonimin aslının “*Sıgnak*”, Yakubovskiy'nin ise “*Sugunak*” olduğu görüşüne karşı çıkararak oykonimin asıl şeklinin “*Sunak*” (< “Sunna ak” ifadesinden) olması gerektiğini iddia etmiştir (1996: 26-30).

Günümüz Kazak tarihçilerinden Z. Kinayatulı, “**Sıgnak algaşkı kazak memleketi: Ak Ordanın astanası**” isimli makalesinde oykonimi “*Sıgnak*” şeklinde değerlendirmiş ve oykonimi Eski Türkçede “kale, sur” anlamına gelen bir sözcük olarak açıklamıştır (Kinayatulı 2009).

2. Oykonimin Kökeni

Yukarıda ortaya konulduğu gibi oykonimin kökeniyle ilgili genel olarak iki görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan birincisi, oykonimin ‘sığın-’ eyleminden {-Ak} ekinin (eylemden ad yapan yapım eki) eklenmesiyle gelişmiş (sığın-ak > Sıgnak) ve “sığınılacak yer, korunaklı yer, sığınak, kale” anlamına gelen bir oykonim olduğu görüşüdür.

Eski Türkçe dönemi eserlerinde “*sığınmak*” eylemi bulunmakla birlikte, “sığınılacak yer” anlamında *sıgnak* sözcüğüne rastlanmamaktadır. DLT’de geçen “*keyik turagka sıgındı*” (geyik sığmağa sığındı) (Atalay 1991, C. II: 152) ifadesinde de görüldüğü gibi “sığınılacak yer, sığınak” kelimesi yerine o dönemde *turak* sözcüğü kullanılıyordu. Dolayısıyla “sığınacak yer” anlamındaki *sıgnak* sözcüğü muhtemelen daha sonraki dönemlerde Batı Türkçesine mahsusen ortaya çıkmış olmalıdır.

İkinci görüş, oykonimin etnotoponim (etnik adlardan ortaya çıkan yer adı) olduğu görüşüdür. Bu görüşü ileri süren ve destekleyen araştırmacıardan sadece Ejanov kelimenin köken açıklamasına girişmiş ve yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildiği şekilde kelimenin “sunna ak”

sloganından gelişerek *Sunak* (< *Sunnak* < *Sunna ak*) biçimini kazandığını dile getirmiştir.

Bu ikinci görüşün halk etimolojisi olduğu açıktır. İddia, tarihi dayanaktan yoksundur. İslâmiyetin daha VII. yy'da bu bölgeye geldiğine ve yaygınlaştığına dair hiç bir veri de yoktur. Sümer, bu bölge ve civarındaki Oğuzların X. yy'ın birinci yarısında İslâmlaştığını ifade etmektedir (bk. Sümer 1999: 78-80). Yine Barthold, XII. yy'da bu şehrin sakinleri olan Kıpçakların henüz İslâma girmediklerini, bunların ancak Harzemşahlar zamanında İslâm'ı kabul ettiklerini dile getirmektedir (Barthold 1965: 227).

Gerek söz konusu yer adının kaynaklarda anılış biçimleri ve gerekse bu şehirle aynı adı taşıyan diğer yer adları⁸ değerlendirildiğinde oykonimin asıl biçiminin "*Sıgnak*" olduğu anlaşılmaktadır. Biz oykonimin bir patroetnonime (hayvan adından kaynaklanan etnik ad) bağlı olarak gelişen etnotoponim olduğunu düşünüyoruz. Bir geyik türünün adı olan *sıgın* "erkek geyik"⁹ patronimi önce Sunakların (Kıpçak boyu) adına sonra da buna bağlı olarak Sunakların oturdukları bölgenin, şehrin adına kaynaklık etmiş olmalıdır. Söz konusu patronim (hayvanın adı) Türkiye Türkçesinde, Altayca ve Televütçede *sıgın* / *sıgın*; Türkmencede *sūğun*; Karakalpakçada *suwun*; Şorcada, Sagaycada *sīn*; Oyratçada *sūn* şeklinde görülür (Eren 1999: 363; Radlov 1911, C. IV/1: 617; Gülensoy 2007, C. II: 764-765). *Sıgın* şeklinde **DLT**'de ve **KB**'de de geçmektedir¹⁰.

Oykonimde bulunduğunu düşündüğümüz {+Ak} eki, *sıgın* sözcüğüne küçültme, sevgi, vb. anlamlar veren addan ad yapan bir ek olup Eski Türkçede *ög+ük* "annecik" (ög "anne"); *yul+ak* "derecik" (yul "çay, dere") kelimelerinde tespit edilen (Gabain 2000: 45) ekle aynı olmalıdır. {+Ak} ekinin özellikle patronimlere gelerek, üzerine geldiği hayvan adlarının yavrularını ifade eden patronimler yaptığı görülmektedir: Türkiye Türkçesinde; *malak* "deve yavrusu", *köşek* "deve yavrusu", *malak* "manda yavrusu", *şişek* "koyun yavrusu"; Altaycada

⁸ Şeki-Tiflis (Gürcistan'da) arasında Kür solundaki Kakhet kesiminin Selçuklu fetihleri öncesindeki adı ve bu bölgenin merkez şehri "Sıgnak / Sıknak"tır. Bundan başka Karabağ'da Aras'a yakın yerde bu adla ("Sıgnak") bir şehir daha bulunmaktaydı (Minorskiy, 1970: 358; Kırzioğlu, 1992: 53).

⁹ Eren, sözlüğünde *sıgın*'in "ala geyik" olduğunu yazmaktadır.

¹⁰ Patronimi Atalay, "yaban sığırı" (Atalay, 1991, C. I: 409), Arat ise "yaban sığırı, dağ keçisi" (Arat, 1979: 397) karşılığıyla vermektedir. **DLT**'de 'sıgun' aynı zamanda bir fitonim (bitki adı) olarak da geçer "sıgın: yaban sığırı. Kökü insana benzeyen bir ot olup erkeklik kuvveti kalmayanların kullandıkları bu ota غُيْنُ أُتَى "sıgun otu" derler. Farsçası. تَرْتَا «Å dir. Bu otun erkeği ve dişisi olur; erkeğini erkeğe, dişisini kadına verirler." (Atalay, 1991, C. I: 409).

koçkor+ok “koçun küçüğü”, *kulun+ak* “yabanî atın küçüğü”, *bulan+ak* “Avrupa musunun küçüğü”; Tıvacada *koygun+ak* “tavşanın küçüğü”; Kırgızcada *koyon+ek* “tavşanın küçüğü”, *kırgı+ek* “bir atmaca türünün yavrusu”, *aygır+ak* “aygırın küçüğü”; Özbekçede *kars+ak* “tilkiye benzeyen, tilkiden daha küçük yırtıcı bir hayvan” örnekleri bunlardan bazılarıdır. (Korkmaz 2003: 35; Yudahin 1965, C. I: 29; Abduvaliyev 2003: 64; Şaabdurahmanov 1980: 186). Bu örnekler dışında lehçelerde daha pekçok örnek bulmak mümkündür.

Bu kelimelerden bir kısmı toponim olarak da kullanılmaktadır. Meselâ Dağlık Altay bölgesinde bir dağ ve yerleşim birimi olan *Koçkorok* toponiminde ve yine Dağlık Altay’da *Bulanak* isimli dağ ve yerleşim birimi adında (Molçanova 1979: 165, 227) bu ek görülebilmektedir.

Bir geyik türünün adı olarak *sığın* Türk toponimlerinde oldukça sık görülmektedir¹¹. Türkçenin en eski yadigârlarından **DLT**’de bir yer adı olarak geçen *Sıgun-Samur* (Atalay 1991, C. I: 409) dışında meselâ Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti’ndeki *Sıgındı*, *Sıgın-Müüzi*, *Sıgın-Müüs*, *Sıgın-Tuu*, *Sıgını* biçimlerindeki nehir, vadi, yerleşim birimi adlarında (Molçanova 1979: 296); Tıva Özerk Cumhuriyeti’nde ise *Sın-Baştıg*, *Sın-Döngül*, *Sınnıg-Çarık*, *Sınnıg-Yer*, *Sın-Tayga*, *Sın-Haraar*, *Sın-Çürök*. . vb pek çok toponimde rastanmaktadır (Ondar 2004: 171-172).

Oykonimin kökeni üzerine ileri sürdüğümüz görüşü en iyi destekleyen örnek ise Tıva’da bir akarsu adında görülmektedir. Tıva’nın Toc bölgesinde akan Ulug-Oo nehrinin sol kolu “*Sınak*” adını taşımaktadır. *Sın* Tıvacada “erkek geyik” anlamına gelmektedir. Nitekim Tıva yer adları uzmanı Ondar nehrin adını *sın + ak* “maral yavrusu” biçiminde açıklamaktadır (Ondar 2004: 171). Tıva’daki bu hidronimin Sirderya ve Kür boyları ile Karabağ’da aynı adı taşıyan yer adlarıyla ne tür bir ilişki içinde olduğu açık değildir. Bu noktada akla “*Adı geçen yer adları yalnızca adaş toponimler midir; yoksa bunun da ötesinde Sıgnak boyu tarafından gittikleri yerlere götürülmüş etnotoponim midir?*” sorusu gelebilir. Biz bu yer adlarının *Sıgnak* boyunun adıyla ilgili olup söz konusu boyun tarih içinde yaşadıkları coğrafyalarda bıraktıkları izler olduğunu; yani hepsinin aynı boyun adından gelen etnotoponimler olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte bu konuda kesin bir yargıya ulaşmak için

¹¹ Esasen, Türklerin yaşadığı bölgelerde görülen her çeşit geyik türünün bolluğun, bereketin, saflığın, temizliğin, üretkenliğin, doğurganlığın, analığın (bugu ene) sembolü olarak petrogliflerde, dikli taşlarda, mezar taşlarında, süs eşyalarında ve kullanım eşyalarında oldukça sık kullanıldığı tespit edilmektedir (Alyılmaz 2007: 7, 9). Öyleki Köktürkler *dağ geçisi-teke*’yi damga olarak kullanmışlar onu bengü taşların en üst kısımlarına yerleştirmişlerdir (Alyılmaz 2005: 17).

konunun etnik tarih araştırmaları çerçevesinde ele alınıp incelenmesi icap etmektedir.

Söz konusu geyik adının aslı şekli, yukarıda gösterildiği gibi, daha yaygın bir coğrafyada kullanıldığı biçimiyle *sıgın* olmalıdır. Oykonim, *Sunak(ata)* şeklini alıncaya kadar muhtemelen şu evrelerden geçmiştir: *Sıgın* sözcüğüne {+ak} ekinin eklenmesiyle ilk olarak *Sıgınak*, vurgusuz kalan orta hecenin düşmesiyle *Sıgnak*, son olarak da yan yana gelen /ng/ çift ünsüzünün nazallaşmasıyla (/ŋ/) ve yanındaki dar ünlüyü yuvarlak ünlü hâline getirmesiyle *Suŋak*, son olarak da kelimenin asıl şeklinin ve anlamının unutulmasına bağlı olarak ses değeri bakımından kendisine çok yakın olan ‘sunak’ kelimesinin (analoji yoluyla) biçimini aldığı (*sıgın* > *sıgın+ak* > *sıgnak* > *Sıgnak* > *Suŋak* > *Sunak*) anlaşılmaktadır.

Ongun kaynaklı olduğunu düşündüğümüz *Sıgınak* sözcüğü, ongunu olduğu Kıpçak boyunun yerleştiği yere de ad olmuş, fakat tarihî süreç içerisinde yöre insanı tarafından anlamının meçhul hâle gelmesiyle farklı şekillerde söylenmeye ve anlamlandırılmaya başlanmış olmalıdır. Oykonimin halk arasında *ata* unsuruyla birlikte kullanılması ise her ne kadar Orta Çağ kaynaklarına yansımamış olsa da halk arasında şehrin eski çağlardan beri *ata* unsuruyla kullanılageldiğini göstermektedir. Bazı araştırmacıların ileri sürmüş oldukları gibi şehir şayet “sığımlıcağ yer” anlamına gelen *sıgınak* sözcüğüyle ya da “Tanrıya kurban sunulan yer” anlamına gelen *sunak* kelimesiyle ilgili olsaydı, bu durumda yer adında geçen *ata* sözcüğünü izah etmek mümkün olamazdı.

3. Şehrin Günümüzdeki Adı (Sunakata) ve Hayvan-Ata İnanışı Üzerine

Şehrin bugünkü adı, *Sunakata*, ilk olarak bölgeye giden arkeolog V. Kallaur tarafından 1899 yılında kaydedilir. 1910 yılında bölgede çalışan İ. Kastane adlı arkeolog da halk tarafından şehrin ‘*Sunakata*’ olarak adlandırıldığını kaydetmektedir (Konıratbayev 1996: 96-97).

Şehrin son dönemlerde niçin *Sunakata* (Kazakça imlâsı Sunak-Ata) olarak anıldığı da tartışma konusudur:

1967 yılında **Komünizm Jolı** (7 Kazan) gazetesinde şehirle ilgili bir yazı yazan E. Konıratbayev, Ebulgazi Bahadır Han’ın eserinde, VIII. asırda Sirderya boyunda yaşayan 24 Oğuz boyundan birine mensup Asamuddin Sahip’in türbesinin bu bölgede bulunduğu bilgisini kaydettiğini, bölge halkının bu türbeye bağlı olarak sonraları şehrin adını ‘*Sunakata*’ biçiminde söylemeye başladığını dile getirir. Yazar, bununla birlikte tarihî kaynaklarda ‘*Sunakata*’ adında bir evliyanın bulunmaması

sebebiyle, şehrin adının (*Sunakata*) dinî bir kaynaktan değil, boy adından gelmiş olması gerektiğini dile getirir (Konıratbayev, 1996: 101)¹².

Ejanov, şehrin Sunakata adının XII-XIII. yy'larda Harzemşahlar döneminde ortaya çıktığını, bu adın Ahmet Yesevî'den önce yaşamış olan ve ilk İslâm halifesi Ebu Bekir'in on altıncı göbekten torunu olan Hüsâm-üd-dîn (Hisameddin)'in halk arasındaki adı olan "Sunak Ata" adından geldiğini dile getirmektedir (1996: 110-128).

Bu konuda fikir beyan eden araştırmacılardan Kinayatulı ise şehrin terkedilip harabeye dönmesi sonrası, halkın şehre saygı göstererek "*Sunakata*" dediklerini ifade etmektedir (Kinayatulı 2009).

Asamuddin Sahip'in türbesinin burada bulunması münasebetiyle şehrin sonradan halk tarafından *Sunakata* olarak anıldığı yönündeki görüş gerçeği yansıtmasa gerek; eğer söylendiği gibi olsaydı, oykonimin evliyanın adıyla anılması, *Asamuddin Ata*, *Sahip Ata*, vb. bir ad ile anılması beklenirdi. Şehrin Orta Çağ kaynaklarının hiç birisinde *ata* ögesiyle birlikte anılmıyor olması da şehrin adının bir evliya adından gelemeceğini düşündürmektedir.

Oykonimin şehrin eski devirlerdeki adı olan *Sıgınak*'la ilgili olduğu kesindir. Buradaki "*ata*" ögesi ise, gücünü kaybetmekle birlikte Sibiryaya ve Orta Asya Türk halkları arasında hâlâ yaygın olarak görülen ve araştırmacılar tarafından "ervah inanı", "ata ruhu", "hayvan-ata", "hayvan-ana" terimleriyle ifade edilen inanışla ilgili olmalıdır. Bu inanışa göre Türkler her hayvan neslinin bir atası olduğuna ve söz konusu hayvan neslinin o atadan türediğine inanırlardı. Günümüzde Kırgızlar arasında varlığını hâlâ yaygın olarak koruyan inanca göre koyun neslinin türediği, koyunların atasına *Çolpan Ata*, at neslinin türediği ataya *Kambar Ata*, geyik neslinin türediği ataya *Kayberen Ene* veya *Giyik Ata*, deve neslinin türediği ataya *Oysul Ata*, it neslinin türediği ataya *Kumayık Ata*, keçi neslinin türediği ataya *Çıçañ Ata*, sığır neslinin türediği ataya *Üzöñgü Baba*, yırtıcı kuşların türediği ataya *Buudayık*, vb. denilmektedir.¹³

İnan ve Ögel bu hayvan ataları, boyların ongunu olan hayvanlardan ayırmakta; hayvan ataların bir kam ya da büyük bir şahsa ait olduğunu

¹² Bu türbe, Sunak-Ata şehrinin 1 km. kadar uzağında bulunmaktaydı. XIX. -XX. yy'larda Sunak-Ata veya Sunak-Kurgan şeklinde adlandırılan ve halkın ziyarette bulunduğu türbe, 1950 yılında SSCB döneminde, türbenin de içinde bulunduğu toprakların kolhozlaştırılması sırasında yıkılmıştır (Konıratbayev 1996: 101).

¹³ Kırgızlarda bu inanç günümüzde "99 pîr" olarak bilinmektedir. Bu inanca göre hayvanların piri dışında, meslek erbaplarıyla ilgili, çeşitli tabiat unsurlarıyla ilgili, hatta bazı soyut kavramlarla ilgili olarak toplam 99 pîr bulunmaktadır (99 pîrin adı için bk. <http://janyzak.narod.ru>).

ileri sürmektedirler (İnan 2000: 82-83; Ögel, 1998: 36). İnan, **DLT**'de Kaşgarlı'nın sözünü ettiği *çıvı* inanişinin da "ervah" (hayvan-ata) inanişıyla ilgili olduğu düşüncesindedir (2000: 81). Bu inanişe göre *çıvı*lar bir tür cindir. İki şehir halkı birbirleriyle savaşmaya başlayınca bu şehirlerin koruyusu olan *çıvı*lar da kendi aralarında savaşır. Bu *çıvı*lardan hangi taraf galip gelirse savaşı da o şehrin insanları kazanır¹⁴.

Bu noktada "*Sığınak oykonimi ongun kökenli midir yoksa hayvan-ata inanişına bağlı olarak gelişen bir toponim midir?*" şeklinde bir soru akla gelebilir: Yer adlarında hayvan-ata kültürünün mahiyeti henüz yeterince araştırılmış ve aydınlatılabilmiş bir mesele olmamakla birlikte şu tahminde bulunmak mümkündür: Söz konusu şehir adı, ongunu *sığınak* "küçük sığın" olan bir boy tarafından kurulduğu için ilk olarak *Sığınak* adını; şehrin koruyucu "ervah"ı (hayvan-atası) olan *Sığınak Ata*'ya bağlı olarak da bugünkü adı, yani *Sunakata* biçimini kazanmış olmalıdır.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından Kırgızistan'da bu duruma çok benzeyen bir örneği buraya almak faydalı olacaktır: *Koçkorata* (Kırgızca imlâsı *Koçkor-Ata*) adıyla Kırgızistan'da birçok toponim mevcuttur. Meselâ Oş vilayetinde bir kasaba, bir ılıca ve iki köy adı bu adı taşımaktadır. İlginç olan ise Kırgızistan'ın kuzeyinde Narın'a bağlı Koçkor ilçesinde bulunan Kumdövö köyünde bir dağ ve bir mezar; yine Oş vilayetinde yer altında bulunan bir mozolenin de *Koçkorata* adını taşımasıdır (Türkmen 2001).¹⁵ Aynen Sığınak örneğinde olduğunu düşündüğümüz durum gibi, bir patrotoponim olan *koçkor* "koç, koyunun erkeği", şehir adında kullanılırken pek çok yer adında görülen ve esasen koruyucu ruh olduğu anlaşılan *Koçkorata* o şehrin içindeki bir mezara ad olmuştur. Bu durumun oluşmasında İslâmî bir etki sezilmektedir. *Koçkor Ata* adında elbette geçmişte yaşamış büyük bir kişi ya da evliya yoktur. *Koçkorata*'nın bir mezar ve bir mozele ad olmasını, insanların İslâm'a

¹⁴ Kaşgarlı Mahmud *çıvı* ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır: "çıvı: cinlerden bir bölüktür. Türkler şuna inanırlar ki: İki bölük birbiriyle çarpıştığı zaman bu iki bölüğün vilayetlerinde oturan cinler dahi kendi vilayetinin halkını kollamak için çarpışırlar. Cinlerden hangi taraf yenerse onlardan yana çıktığı vilayet halkı da yener. Geceleyin bu cinlerden hangisi kaçarsa onların bulunduğu vilayet halkı da kaçır. Türk askerleri geceleyin cinlerin attıkları oktan korunmak için çadırlarına saklanırlar. Türkler arasında yaygındır, görenektir" (Atalay, 1991, C. III: 225).

¹⁵ Türk Dili coğrafyasında ata ögesiyle kurulu pek çok yer adına rastlanılmaktadır. Meselâ, F. Türkmen, Kırgızistan'da iki yüzden fazla 'ata' kültüyle ilgili yer adının bulunduğunu bunlardan bir kısmının 'hayvan-ata' inanişıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bazıları şunlardır: Bakay-Ata (Talas vilayetinde yer ve yerleşim birimi); Kambar Ata (*Toktogul ilçesinde akar su adı*); Koçkor Ata (*Oş vilayetinde kasaba, ılıca, iki yerde köy adı, Koçkor ilçesinde Kumdövö köyünde dağ ve mezar adı, Oş vilayetinde yer altında bulunan bir mozole adı*); Çolpan Ata (*Isık Köl'de bir kasaba ve akarsuyun adı*) (Türkmen, 2001).

ters düşmemek için eskiden kalma inançlarını gizleme ihtiyacıyla izah etmek mümkündür.

Sonuç

Buraya kadar çeşitli boyutlarıyla incelediğimiz konuyla ilgili, özetle şunları söylemek mümkündür: Oykonim, asıl biçimi *Sıgınak* olan bir boyun adından (etnonim) gelmektedir. Sıgınak geyiğini ongun kabul etmeleri münasebetiyle çevrelerinde yaşayan diğer boylar tarafından “Sıgınak” şeklinde adlandırıldığını düşündüğümüz bu boyun yaşadığı yer de boyun adına uygun olarak “Sıgınak” biçiminde adlandırılmıştır. Dolayısıyla yer adı bir etnotoponimdir. Sıgınak kelimesinin temelinde bir geyik türünün adı olan *sıgın* bulunmaktadır. Üzerine gelen {+Ak}, hayvan isimlerinin üzerine gelen ve onlardan ifade ettikleri hayvanların yavrusunu bildiren kelimeler türeten bir ektir. Şehrin sonraki devirlerdeki adı olan *Sunakata*, şehrin ilk adıyla ilgili olup (*sıgınak* > *signak* > *Sınak* > *Sunak* > *Sunak*) ‘ata’ ögesi ise Eski Türk inancındaki “*hayvan ata*” inancıyla ilgili olmalıdır. Koruyucu ruh olan *Sıgınak Ata*, Sıgınak boyunu ve onların yaşadıkları yeri koruyan bir ruhtur. İslâmiyetin kabulünden sonra İslâm inancıyla çatışan bu inanç, *Sunakata*’nın halk tarafından o şehirde bulunan bir mezara ad olarak yakıştırılmasıyla gizlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDRAHMANOV A. A., (1975), *Toponimika Jene Etimologiya*. Almatı: Gılım.
- ABULDAYEV E. , İSAYEV D., (1969), *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*, Mektep, Furunze.
- ABDULVALİYEV İ., (2003), *Kırgız Tili (Morfolojiya Boyunça Lektsiyalar)*, Ayat, Bişkek.
- AGACANOV S. G., (2003), *Oğuzlar*, (çev: E. Necef/A. Annaberdiyev). İkinci Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul.
- AKA İsmail, (1994), *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ALYILMAZ Cengiz, (2005), *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Karam, Ankara.
- ALYILMAZ Cengiz, (2007), *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Karam, Ankara.
- AMANCALOV A. C., (2003), *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pisma*, İzdatelstvo Mektep, Almatı.
- ATALAY B., (1991-1992), *Divan-ü Lügât-it-Türk Tercümesi*. C. I-IV., Türk Dil Kurumu, Ankara.
- ARAT R. R., (1999), *Kutadgu Bilig*. 4. Baskı, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- BARTHOLD V. V., (1965), *Soçineniya*, C. III (Rabotu po istoričeskoy geografii), Nauka, Moskova.
- BARTHOLD V. V., (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (hızl: H. D. Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- BAYPAKOV K. M., (1998), *Srednevekovie Goroda Kazaxstana na Velikom Şelkovom Puti*, Gılım, Almatı.
- DANKOFF R., (1985), *Compendium of the Turkic Dialects (Diwān Lugāt at-Turk)*. Printed at Harvard University Office of the University Publisher.
- ERJANOV C. E., (1996), *Sunak Cene Sunak Kalası*, Gılım, Almatı.
- EREN Hasan, (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- GABAIN A. Von, (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev: M. Akalın), Türk Dili Kurumu, Ankara.
- GÜLENSOY Tuncer, (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. II, Türk Dili Kurumu, Ankara.
- HAYIT Baymirza, (1995), *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İNAN Abdülkadir, (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KARAYEV K., (1985), “Drevnetyurkskiye Toponimi Sredney Azii”. *Sovyetskaya Türkologiya*, Nauka 23-28, Baku.
- KIRZIOĞLU Fahrettin, (1992), *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları ’nda Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KİNAYATULI Z., “Sıganak Algaşkı Kazak Memleketi - Ak Ordanın Astanası” <http://www.massagan.com/files/17/seriev.doc> (07. 02. 2009).
- KLYASHTORNY S. G. , SULTANOV T. İ., (2003), *Türkün Üç Bin Yılı (Kazakistan)*, (çev: D. A. Batur), Selenge, İstanbul.
- KONIRATBAYEV Tınısbek, (1996), *Ertedegi Eskertkişter*, Öner, Almatı.
- KONIRATBAYEV Euelbek, (1967), “Sunak Jene Sunak-Ata Degenimiz Ne?, Kommunizm Joli, 7 Kazan 1967”, *Ertedegi Eskertkişter*, Almatı, 1996: Öner.
- KORKMAZ Zeynep, (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dili Kurumu, Ankara.
- MAHPİROV V. U., (1997), *İmena Dalekih Predkov*. Almatı: Akademiya Nauk Pespublikı Kazakistan.
- MİNORSKİY V., (1970), *Hudūd al-‘ālam ‘The Regions of The World’ A Persian Geography*, London.
- MOLÇANOVA O. T., (1982), *Strukturniye Tipi Türskih Toponimov Gornogo Altaya*. İzdatelstvo Saratovskogo Universiteta, Gornıy-Altay.
- ONDAR B. K., (2004), *Toponimişeskiy Slovar’ Tuvi*. Tivinskiy Gosudarstvennyy Universitet, Abakan.
- ÖGEL Bahaeddin, (2003), *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÖGEL Bahaeddin, (1998), *Türk Mitolojisi*, C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ÖZTÜRK Mürsel, (1999), *Tarih-i Cihan Güşâ*, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara.

RADLOV V. V., (1911), *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, C. IV/1, Akademi Nauk, S. Peterburg:.

SÜMER Faruk, (1999), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, 5. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ŞAABDURAHMANOV Ş. ; ASKAROVA, M. ; HACİYEV, A. ; RASULOV, İ. ; DANİYEROV H., (1980), *Hazirgi Özbek Adabiy Tili*, C. I, Okıtuvçi Taşkent.

TÜRKMEN Fikret, (2001), “Kırgızistan’da Ata Kültü ve Kutsal Yerler”, *Uluslar arası Türk Dünyası İnançlar Kongresi*, 23-28 Ekim, Ankara.

YAKUBOVSKİY A. YU., (1992), *Altın Ordu ve Çöküşü*, (çev: H. Eren), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

<http://janyzak.narod.ru/tehir/tehir.htm> (05. 02. 2009).